

DLA doktori értekezés tézisei

Schallinger-Foidl Artúr Pál

A BAROKK VONÓS REGISZTEREK FEJLŐDÉSTÖRTÉNETE

Témavezető: dr. Szabó Balázs

Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem

28-as számú művészet- és művelődés-történeti
tudományok besorolású doktori iskola

Budapest

2025

I. A kutatás előzményei

Az európai történelmi orgonákról részletes és átfogó szakirodalmat elsősorban német nyelven olvashatunk (lásd: II. Források). Mivel a barokk orgonaépítészet iránti érdeklődés már 20. századi *Orgelbewegung*-al elindult – amelynek csúcspontját a neobarokk irányzatban érte el, – külön feladatot jelentett a mozgalom ideológiáival elfogult forrásanyag különválasztása a historikus hitelességre objektíven törekvő, új szemléletű kutatás eredményeitől. Ennek nehézsége elsősorban abban rejlett, hogy amíg a historikus hitelesség szempontjából számos publikáció már korán tudományos áttöréseket ért el, addig a neobarokk stílus hanyatlását követően is megtalálhatóak az olyan értekezések, amelyek még az orgonamozgalom által deffiniált „barokk” utóérzésében fogantak.

Az Európa-szerte és hazánkban érintetlenül fennmaradt orgonák vizsgálatának köszönhetően az elmúlt 50 év alatt számos kutatás és publikáció látott napvilágot, amelyek segítségével képet kaphatunk egyes építők és nemzetek orgonaépítészeti hagyományáról, azonban a 17. és 18. századi vonós regisztercsaládról átfogó, illetve kifejezetten a korabeli bélhúros hangszerek aspektusából szemlédő tanulmány még nem született.

II. Források

Ahhoz, hogy megértsük, milyen hangzásélmények idézték a korabeli emberben bizonyos orgonaregiszterek hallatán a *viola da gamba* hangját, fontos forrásként szolgálnak számunkra a hangszerről saját korában született traktátusok (Christopher Simpson: *The Division Viol*. London: William Godbid, 1659.), azok szakirodalomban megjelent közreadásai (*Journal of the Viola da Gamba Society of America* folyóirat különböző számai; Hubert Le Blanc: *Verteidigung der Viola da gamba gegen die Angriffe der Violine und die Anmassung des Violoncells*. Ford.: dr. Albert Erhard, Kassel/Basel: Bärenreiter, 1951.), valamint a gambáról eddig írt legátfogóbb szakirodalmi mű (Bettina Hoffmann: *The Viola da Gamba*. Ford.: Paul Ferguson. New York: Routledge, 2008.).

A barokk orgonaregiszterek szempontjából kulcsfontosságúak azok az írásos emlékek, traktátusok, amelyek bemutatják a korabeli sípsorok építésmódját, valamint igyekeznek azok hangszínét szavakban megragadni. A téma alapvető primer forrásainak számít Michael Praetorius *Syntagma Musicum* című művének második kötete (*De organographia*, Wolfenbüttel: Elias Holwein, 1619.), valamint Jakob Adlung orgonaépítésről szóló átfogó munkája, a *Musica mechanica organoedi* (Berlin: Friedrich Wilhelm Birnstiel, 1768). A századok során feljegyzett diszpozíciógyűjteményekből és orgonaavatások vagy állapotfelmérések alkalmával készült

beszámolók további lényeges információkat tartalmazhatnak regionális stílusjegyekről, a hangszer építőjének szokásairól vagy akár egy-egy regiszter hangszínéről.

A témakör szakirodalmának egyik legértékesebb részét képezik az egyes orgonaépítők életműveit bemutató, illetve az elmúlt évtizedek történelmileg hiteles orgona restaurációit részletesen összegző dokumentumok és kiadványok:

- Felix Friedrich: *Der Orgelbauer Tobias Heinrich Gottfried Trost. Leben – Werk – Leistung*. Lipcse: VEB Deutscher Verlag für Musik, 1989.
- Josef Hopfenitz: *Die Baumeister-Orgel von 1737 in der Klosterkirche Maihingen. Erbauer, Werk und Restaurierung (1899/90)*. Nördlingen: Druckerei & Verlag Steinmeier, 1991.
- Johannes Mayr: *Joseph Gabler. Orgelmacher*. Ochsenhausen: Biberacher Verlagsdruckerei, 2000.

A történelmi kölcsönhatások, a régiók és építők stiláris jellegzetességeinek megismerésében és feltárásában Werner Renkewitz–Jan Janca: *Geschichte der Orgelbaukunst in Ost- und Westpreussen von 1333 bis 1944*. (Würzburg: Weidlich, 1984.) műve, Alfred Reichling által szerkesztett *Acta Organologica* tanulmánykötetei és az *Ars Organi* folyóirat számai voltak segítségemre.

III. Módszer

A disszertáció összeállítása során mindvégig párhuzamosan használtam a primer forrásokat, illetve a szakriodalmat. Elsőként fontosnak tartottam bemutatni a viola da gamba hangszínét, valamint a hangszer játékmódjából következő megszólalási jellegzetességeket. A következő fejezet Praetorius *Syntagma Musicum*-jának második kötete alapján rövid betekintést nyújt a 17. századot megelőző orgonák hangszínfejlődésébe, kiemelve későreneszánsz *Schweitzerpfeiffe* megjelenését, amely az első jelentős mérföldkő volt a későbbi vonós regiszterek megszületésében.

A barokk vonós sípsorok intonációját és működését 17-18. századi leírások, korabeli és modern orgonaépítészeti szakkönyvek alapján, valamint műhelylátogatások és orgonaépítőkkel történő konzultációk formájában tanulmányoztam. A barokk korszakban lejegyzett regisztrációs javaslatok közül kigyűjtött, vonós sípsorokat tartalmazó példák gyakorlati alkalmazását historikus hangszereken is kipróbáltam.

A disszertáció legterjedelmesebb részét a vonós regiszterek elterjedését feltáró fejezet alkotja. Ebben olyan orgonaépítők, illetve mozzanatok kerülnek említésre, amelyek jelentős mozgatórugói voltak a regisztercsalád fejlődésének, valamint különböző régiókban történő meghonosodásának. A már dokumentált vagy feltárható esetekben a disszertáció kitér az egyes nemzetekre és mesterekre jellemző

konstrukciós megoldásokra, innovációkra is. A különböző századokat és területeket bemutató alfejezetekben olyan orgonaépítők is szerepelnek, akik a vonós sípsorok tekintetében valamilyen eltérést mutattak az őket körülvevő regionális konvencióihoz képest.

IV. Eredmények

Miután a konzervatóriumi évek alatt megismertem a viola da gambát, érdeklődésem fokozatosan a régizene felé fordult. Zeneakadémiai tanulmányaim mellett *basso continuo* és barokk kamarazene, majd később gamba mesterkurzusokat is látogattam. A vonós hangszerrel való személyes kapcsolat olyan tapasztalatot adott, amely előbb és zenekarszerűbb játékmódot alakított ki bennem a historikus billentyűs repertoár előadásához.

A disszertáció témaválasztásának másik fontos mozgatórugója a Zeneakadémia orgona tanszakának tanulmányi útjai, valamint egyéni orgonalátogatások voltak, amelyek során számos hazai és külföldi, korhű állapotban megmaradt vagy restaurált hangszert vehettem szemügyre közeliről.

Az elmúlt évtizedek kutatásai között disszertációm új aspektust képvisel azáltal, hogy fókuszpontjába a különböző 17. és 18. századi orgonatradíciók globális vizsgálata helyett kifejezetten a barokk vonós regiszterek kerülnek, valamint azok intonációját, hangzását és működésükből következő játékmódbeli lehetőségeit a barokk vonós hangszerek, elsősorban a viola da gamba irányából közelítem meg.

V. Az értekezés tárgyköréhez kapcsolódó szakmai tevékenység dokumentációja

Pedagógiai tevékenység:

- „A 18. századi tübingiai orgona.” (előadás a Solti Zeneiskola orgonaszakos hallgatói számára, 2024. április 11.)
- A Solti Zeneiskola orgona tanszakának tanulmányi kirándulása és szakmai napja a Ceglédi Bach-orgonán (2024. április 13.)
- „A francia barokk orgonazene interpretációs kérdései Marin Marais gambaművei és a 17-18. századi francia hangszeres gyakorlat aspektusában.” (tanszaki nap a Solti Zeneiskola orgonaszakos hallgatói számára, 2024. október 17.)
- „Az orgona, mint zenekar - hangszerimitációk a barokk orgonában.” (előadás a Miszla Barokk Régizene Akadémián, 2024. augusztus 15.)

Előadóművészi tevékenység:

- Zeneakadémiai doktorandusz hangversenyek (2023., 2024.)
 - J. S. Bach: c-moll passacaglia és fuga (BWV 582)
 - Bach–Vivaldi: d-moll concerto (BWV 596)
- Intavoláció készítése Giovanni Picci: Canzon Decima nona a doi chori (1625) című művéből
- Antoine Forqueray gambaszvitjeinek (1747) átdolgozása orgonára és gambára, előkészítése CD lemezfelvételre